

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЗМУ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМИН БАТЬКІВ І ДІТЕЙ У МАЛІЙ ПРОЗІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Письменник, організатор видань, перекладач і вчений, критик і публіцист, педагог і громадський діяч Борис Грінченко працював, за словами І. Франка, “ без віддиху ” засипає мало не всі наші видання своїми, не раз многоцінними, писаннями...” [Франко, 1981:14].

Б.Грінченко не належав до прозаїків, котрі були в авангарді новаторських шукань, але те, що він не залишився невинуватим “традиціоналістом”, що у своїй творчості він теж зазнав новітніх віянь, – безперечно. Адже ніхто досі під таким кутом не торкався сімейного питання, а особливо, піднятої зим у своїх оповіданнях проблеми психологізму взаємин батьків та дітей. Це і є об’єктом нашого дослідження.

Свого часу А. Кримський зауважив, що найбільш талановито Б. Грінченко виявив себе у прозі. Вже в деяких оповіданнях раннього періоду творчості (“Каторжна”, “Підпал”) Б. Грінченко тяжіє до поглибленої психологізації персонажів. Будучи майстром жанру художнього оповідання, він проявив себе і як знавець психології дитячої душі. Психолог і педагог злились воедино в його особі. Різноманітна тематика його малої прози може задовольнити витончені смаки навіть найвибагливіших читачів.

Над питанням психологізму оповідань письменника працювали вчені І. Пільгук, А. Погрібний, Н. Коваленко, А. Бельдій, а також відомі дослідники та упорядники його праць П. Хропко та В.Яременко. Підняту ж нами проблему розглянули поверхнево і висвітли її лише частково. Отже, мета нашої роботи очевидна - зануритись у внутрішній світ батьків і дітей, щоб збагнути увесь психологізм їх взаємин.

Б. Грінченко - автор майже півсотні оповідань і нарисів, кількох повістей. У малій прозі письменника виділяються такі умовні тематичні пласти, як: 1) селянське життя в морально-естетичних, побутових і психологічних вимірах (“Без хліба”, “Дядько Тимоха”, “Хатка в балці” й ін.); 2) діти та їх внутрішній світ (“Трицько”, “Ксеня”, “Олеся”, “Дзвоник”, “Украла”); 3) проблематика освіти, вчителів і школи (“Екзамен”, “Непокірний”); 4) твори з шахтарського життя (“Батько та дочка”, “Панько”). Ми ж звернемо увагу лише на ті, в яких виведено взаємин, що цікавлять нас найбільше.

В оповіданнях письменника – людини великого серця і розуму – вчителі та учні, батьки й діти знаходять відповіді на найбільш хвилюючі питання, одне з них - взаємини між батьками й дітьми. Оповідання Б. Грінченка виявили ґрунтовну обізнаність автора з життям і психологією маленької людини.

Головними героями малої прози Б. Грінченка часто виступають діти. Тяжка доля дівчаток-сиріт зображена в оповіданнях “Сама, зовсім сама”, “Дзвоник”, “Сестриця Галя”, “Ксеня”, “Каторжна”.

Глибоке проникнення в духовний світ, виразна індивідуалізація присутня в оповіданні “Батько та дочка”. Ця життєва історія стала прекрасним прикладом взаємин між батьками та дітьми. Залишившись без матері ще з чотирьох років, не знала маленька Маруся жалування, “того пестливого материного жалування. Оце саме й було найбільшим горем бідній уразливій дівчинці” [Грінченко, 1963:372]. Люблячій батько був єдиною втіхою її дитячої душі. “З самим батьком тільки розмовляла вона зовсім щиро, сам батько тільки й знав, чим вона журилася та з чого раділа” [Грінченко, 1963:372]. Максим не схотів одружуватися вдруге, воші з дочкою жили одне для одного.

Зображуючи такі взаємини, між татом та донькою, Б. Грінченко засвідчує їхню не лише кровну, а й духовну спорідненість. Тільки поруч з татом вона могла почуватися щасливою. Маруся принесла з собою світло у колись брудну і таку ненависну для Максима землянку. Батькова дочка була єдиною розрадою, єдиною радістю його душі. Тато і донечка були одне одному всім, що вони мали в житті: опікою, любов’ю, щастям.

Кульмінація психологічної напруженості сягає свого апогею у кінці твору. Письменник майстерно змалював переживаючу, емоційну схвильованість і психологічний стан, в якому перебувала сирітка протягом п'яти днів. Її маленьке серденько обливалося кров'ю і несамовито билося у грудях, як пташка у клітці, а у дитячій голівці вирували не по-дитячому серйозні думки. "Ой, боже ж мій! Що їй зробиш, щоб пособили, щоб швидше обрятувати татка, не дати йому вмерти..." [Грінченко, 1963:383]. Вона ладна була віддати за нього своє життя. Автор підкреслює, що дитина не може витримати таку велику фізичну, а особливо моральну напругу, тому тяжкі думки і страшна втома непомітно відняті в неї всю силу.

Слід відзначити, що Б. Грінченко влучно передає внутрішній стан Марусі, вводячи у текст темну гаму відтінків, яка діє в унісон із настроєм маленької героїні. Тим самим він загострює увагу читача, змушуючи його переживати разом з героїнею. "Округи була темрява - чорна, важка, похмура темрява, і серед цієї темряви... сиділа маленька посиротіла дівчинка й ридала, кричала з нестерпучого болю..." [Грінченко, 1963: 383]. Крик її душі не залишить жодного читача байдужим. У цьому епізоді тонко передано нестерпний душевний біль та глибину психологічного напруження Марусі.

Інший спосіб передати тонкощі психологізму взаємин між батьком і дочкою годі й уявити. Коли всі муки скінчились - в юній душі оселився спокій. Саме це підтримувало Марусині сили, а Максимові допомогло вижити, зустрівшись зі смертю віч-на-віч.

А от маленькій Докії з оповідання "Каторжна" пощастило менше. Її тато, залишившись вдівцем, одружився вдруге. Недобре жилося дівчинці з рідним батьком, а з мачухою й поготів. Після смерті матері уже перестала вона бути дочкою, а стала наймичкою у рідній хаті чи "каторжною", як її усі називали. " - Унеси дров у хату, чи чуєш, каторжна ти! - кричала мачуха. - Геть з перед очей, каторжна!" - визвірювався батько, вертаючися п'яний з шинку і заточуючися по хаті" [Грінченко, 1987:48].

Оповідання вирізняється людинолюбним змістом і ненав'язливістю виховної ідеї. У ньому відтворена психологія сироти, яка у сім'ї, замість любові, тепла та опіки, зазнала тяжких знущань. Не знала спокою її зранена тендітна дитяча душа серед чужих людей, не знаходила розуміння у батька. Перед нами життєва історія дівчини. Докії, обділеної материнською любов'ю і ласкавим словом. Автор захищає право маленької людини любити і бути любимою. Самотність дівчинки скрашують короткі розмови з рідним її душі кущем червоної калини. Вони схожі на голосіння і звучать по-пісенному лірично, ритмічно. Мачуха та батько перетворили Докію на попихачку, тим самим позбавили її права на почуття. Тому й односельці сприймають сирітку як "каторжну". Добра і відкрита раніше, дівчинка замикається у собі, весь час мовчить, мов німа, й олова не промовить за цілісний день. У такий спосіб вона намагається захистити себе від жорстоких, безсердечних людей, що оточують її.

Єдиний порив щирості дівчинки - ласкава розмова із зведеним півторарічним братиком Івасиком. "Сидить вона на полу і хлопчика мачушиного на руках держить та так цілує та промовляє: - Голубчику ти мій, малесенький! Поцілуй мене, - ніхто ще мене не цілував, як мати вмерли..." [Грінченко, 1987: 49] Почувши це ненависна мачуха нацькувала малюка на бідолашну сирітку. Але кульмінаційним моментом прояву мачушиної ненависті став її мстивий вчинок, який позбавив Докію єдиного у всьому величезному світі розрадника - улюбленого куща калини, що приносив спокій і давав притулок її скаліченій душі. Б. Грінченко вміло вплітає в канву реалістичного оповідання казкові мотиви українського фольклору, підкреслюючи цим глибоке коріння психологізму народної моралі.

Письменник ретельно простежує поступове нівелювання дитини сім'єю та суспільством: добрі прагнення, почуття дівчини було вбито жорстоким і несправедливим ставленням до неї. Докія стала "каторжною", бо в її душі стільки гіркого, образливого, що все це пролилося гнівом до людей. Сирітка жила лише своїми думками та мріями. Ця складна ситуація, на думку І. Пільгука, підкреслює усю "майстерність письменника-психолога [Грінченко, 1963. 30].

На тій же ноті співчуття, гіркого розмислу оповідання й завершується. Прикінцеве слово автора про "каторжну" вилилося в риторичне питання: "За що стільки муки, горя та сліз додають людям люди, коли й так життя таке коротке і таке сумне?.." [Грінченко, 1987:58]. Це змушує читача сприймати твір не з побутової, а психологічної точки зору. Незавершеність розв'язки, відкритий фінал спонукають до роздумів.

Борис Грінченко не єдиний, хто побачив реальність без прикрас дитячими очима і намагався розкрити проблеми відносин між батьками та дітьми, які є актуальними і у наш час. Твори, героями яких були діти, писали Т. Шевченко, Панас Мирний, Марко Вовчок, В. Стефаник та багато інших. Але "в стилі, композиції, манері змальовувати складні ситуації, в які потрапляють герої, Б. Грінченко виявив твою творчу

індивідуальність” [Грінченко, 1963:27]. Важко не погодитись із цією думкою відомого дослідника Грінченкової творчості І. Пільгука.

Проблема пияцтва серед батьків, яку ми вже згадували (“Каторжна”), та її згубний вплив на дітей яскраво відтворена й в оповіданні “Дзвоник”. Пияцтво відбирає в Наталі тата, який, ставши калікою та втративши жінку, від жаху буденщини тікає в ілюзорний світ. А дівчинка росте талановитою, співучою, щирою. Всі ці риси, на думку психологів, могли у неї розвинути лише в сприятливих умовах родинного затишку Але за живого батька Наталочка потрапляє до сирітського дому, де життя її перетворилось на жах. Батько міг би огорнути дитину теплом, як колись, та він пиячив. У маленькій голівці зароджуються думки про самогубство, бо Наталя відчувається самотньою, покинутою і забутою, чужою, як і героїня оповідання **“Сама, зовсім сама”**.

У сирітки Марини теж з’являється бажання покінчити з життям. Залишена напризволяще і нікому не потрібна, вона не змогла протистояти долі. Дівчина свідомо обриває власне життя в розквіті. Причина таких страшних думок і вчинків дітей – їх швидкий перехід в жорстоке доросле життя, до труднощів якого вони ще зовсім не готові, оскільки їх дитинство, обділене увагою і турботою найближчих людей – батьків. У цьому й криється трагізм дитячих душ та глибокий психологізм їх взаємин з батьками. Проблема відчуття маленькою людиною зайвості та покинутості переходить у проблему самотності у цілому світі, що тягне за собою потребу дитини покінчити із нікому не потрібним життям.

Автор велику увагу приділив ролі вчителя у вихованні дитини (“Украла”). Так, завдяки байдужості вчителя до долі учениці Олександри, дочки сільського п’янички, вдалось вберегти її від минулого духовного падіння. Від краху тендітного внутрішнього світу дівчинки. Саме вчитель, а не батько був поруч у скрутну хвилину, що свідчить про відсутність розуміння та напругу відносин між Олександрою та її батьком.

А от стосунки у сім’ї між чоловіком Петром і дружиною Горпиною в оповіданні **“Без хліба”** будуть чудовим прикладом для наслідування. І не виникає жодних сумнівів, що їхній ще маленький син виросте чесною і справедливою людиною, оскільки виховується в сім’ї, де поважають правду. Хоча головними героями цього оповідання є дорослі, але Б. Грінченко так будує свою розповідь, що вона вразливо сприймається дітьми і виховує в них споконвічні моральні цінності українців: чесність, порядність, добро та милосердя, розуміння. Особливо вражає психологічна напруга моменту зізнання Петра у злочині перед усією громадою.

Тенденція Б. Грінченка до психологізації настроїв персонажів має градаційний характер. Вона почала виявлятися вже з деяких оповідань раннього періоду його творчості і з часом стала ще виразнішою.

Заглибившись у зміст оповідань Б. Грінченка, ми переконуємося в тому, що перед нами не просто талановитий письменник, а й справжній педагог і батько, що чітко усвідомлює, яка відповідальна пора дитинства і юності в житті молоді людини, адже йде становлення і утвердження майбутнього громадянина і просто людини, але Людини з великої букви.

Йдучи на зустріч новим пошукам у літературі, Б. Грищенко вимогливіше ставиться до форми та мови своїх творів. Приділяючи велику увагу деталі, він значно рідше використовує “нейтральні” тропи. В його оповіданнях переважають прості речення та наявна розмовна лексика. На зламі століть це було викликом на захист літератури “для народу”, прихильником якої він був. Прозаїк турбувався, щоб людям була доступна якомога більша кількість художніх творів. Манера його оповідань робить їх легкими для сприймання не лише дорослою, а й дитячою аудиторією.

Борис Грінченко – учитель від бога та прекрасний психолог. Прямим доказом цього є його оповідання, які змушують замислитись над тим, що, на перший погляд, не потребує пояснень; вчать бачити те, чого не побачиш навіть озброєним оком. Майстерно змодельовані життєві ситуації й різні людські долі, вміло об’єднані автором спільною проблемою. А це дає змогу під різними кутами оцінити стан справ, та знайти можливі шляхи вирішення одного з найскладніших питань, піднятих у своїх творах. Ми розглянули проблему взаємин батьків і дітей, що залишається актуальною і у наш час. Але Б. Грінченко порушує ряд й інших не менш важливих питань, які є чудовим ґрунтом для подальшої плідної праці на науковій ниві.

ЛІТЕРАТУРА

Грінченко Б.Д. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1987. – 461 с.

Грінченко Б.Д. Твори: В 2 т. – К.: АН УРСР, 1963. – Т. 1. – 604 с.

Франко І.Я. Наше літературне життя в 1892 році (Листи до редактора “Зорі”) // Збір. творів: У 50 т. – К., 1981. – Т.29.